

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАТЬ У СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

LEGAL REGULATION OF THE USE OF SPECIAL ECONOMIC KNOWLEDGE IN THE COURT OF UKRAINE

Федчишина В.В.,

кандидат економічних наук,

професор кафедри оперативно-розшукової діяльності

Національного університету державної фіскальної служби України

Стаття присвячена актуальним питанням нормативно-правового регламентування використання спеціальних економічних знань у процесі розслідування економічних правопорушень. При призначенні судово-економічної експертизи важливим аспектом є вибір експертної установи, в яку призначається її проведення. Судово-економічну експертну діяльність в Україні у кримінальному провадженні здійснюють державні спеціалізовані установи МЮ, МВС і Служби безпеки України, а в інших випадках – також судові експерти економісти, які не є працівниками зазначених установ.

У статті науково обґрунтовано правове регулювання організації судової експертизи, використання офіційної електронної бази Державного Реєстру атестованих судових експертів як інформаційного фонду даних про осіб, які отримали кваліфікацію судового експерта. Обґрунтовано необхідність наукового і правового регулювання організаційного процесу проведення судово-економічної експертизи.

Ключові слова: судово-економічна експертиза, експерт, науково-дослідні установи, економічні правопорушення, Державний Реєстр атестованих судових експертів.

Статья посвящена актуальным вопросам нормативно-правового регулирования использования специальных экономических знаний в процессе расследования экономических правонарушений. При назначении судебно-экономической экспертизы важным аспектом является выбор экспертного учреждения, в которое назначается ее проведение. Судебно-экономическую экспертную деятельность в Украине в уголовном производстве осуществляют государственные специализированные учреждения МЮ, МВД и Службы безопасности Украины, а в других случаях – также судебные эксперты экономисты, которые не являются работниками указанных учреждений.

В статье научно обосновано правовое регулирование организации судебной экспертизы, использование официальной электронной базы Государственного Реестра аттестованных судебных экспертов как информационного фонда данных о лицах, получивших квалификацию судебного эксперта. Обоснована необходимость научного и правового регулирования организационного процесса проведения судебно-экономической экспертизы.

Ключевые слова: судебно-экономическая экспертиза, эксперт, научно-исследовательские учреждения, экономические правонарушения, Государственный Реестр аттестованных судебных экспертов.

The article is devoted to the actual issues of regulatory and legal regulation of the use of special economic knowledge in the process of investigating economic offenses. When appointing a forensic expert examination, an important aspect is the choice of the expert institution to which it is to be conducted. Forensic and economic expert activity in Ukraine in criminal proceedings is carried out by state specialized agencies of the MOJ, the Ministry of Internal Affairs and Security Service of Ukraine, and in other cases also by judicial experts of economists who are not employees of these institutions. The article has scientifically substantiated the legal regulation of the organization of forensic examination, the use of the official electronic database of the State Register of Certified Forensic Experts as a data fund of persons who have been qualified as a forensic expert. The necessity of forming a unified scientific and legal regulation of the organizational process of conducting forensic economic examination is substantiated.

Key words: forensic economic expertise, expert, research institutes, economic offenses, State Register of Certified Forensic Experts.

Постановка проблеми. У статті розглянуто проблему сучасного нормативно-правового регулювання використання спеціальних економічних знань у системі судово-експертних установ України. Учені-криміналісти внесли суттєвий вклад у розробку окремих організаційно-правових аспектів використання спеціальних економічних знань у судочинстві України, однак їх дослідження є різноаспектними. Взаємодія суб'єктів судово-експертної діяльності на сучасному етапі набуває першочергового значення в удосконаленні і підвищенні ефективності всіх видів судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем нормативно-правового регулювання використання спеціальних економічних знань при-

святили наукові праці О.Ф. Вакуленко, Н.І. Клименко, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, С.С. Чернявський, М.Г. Щербаковський та багатьох інших учених.

Формулювання цілей статті. Метою статті є систематизація і узагальнення єдиного наукового підходу до організаційного процесу сучасного правового регулювання і використання спеціальних економічних знань у судочинстві України. Це дасть змогу підвищити рівень результатів експертного економічного дослідження, що має суттєве значення для наукової і практичної діяльності при розкритті економічних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. В Україні, як у правовій державі, найвищу соціальну цінність ста-

новить людина, її права і свободи, тому для забезпечення і реалізації спрямована уся державна діяльність. Ці завдання є складними та багатоаспектними, оскільки від організації і реалізації творчих здібностей, високої професійності судових експертів-економістів залежить функціонування в інтересах людини конституційних засад правозахисної системи влади в Україні. Оскільки кримінальні правопорушення у сфері економічної діяльності є одними із найпоширеніших і водночас найбільш суспільно небезпечних видів злочинних діянь, спостерігається зростання наукового інтересу до використання спеціальних економічних знань.

Право кожного «на справедливий та публічний розгляд його справи <...> незалежним і безстороннім судом», визначено ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод» [1], а в Україні гарантією реалізації такого права є визначені ст. 129 Конституції України основні засади судочинства. За Конституційним принципом України таке верховенство права полягає у рівності усіх учасників судового процесу перед законом, змагальності сторін та свободі у наданні ними суду своїх доказів у доведенні перед судом їх переконливості. При цьому слід зазначити, що дослідження економічних явищ щодо контролю компетентними особами та визначення ними безпосередньо способу завдання матеріальних збитків, ухилення від сплати податків, нецільового використання бюджетних коштів та інших економічних правопорушень потребує наявності системи спеціальних економічних знань у галузі економіки.

Норми, що визначають кримінальність діянь, які вчиняються у сфері економічної та господарської діяльності, врегульовано чинним кримінальним законодавством в особливій частині Кримінального Кодексу України «Злочини у сфері господарської діяльності». Отже, з позицій кримінального права, об'єктом правопорушень у сфері економічної діяльності постає економіка.

При цьому, оскільки об'єктивною стороною економічних правопорушень є суспільно небезпечні діяння, які складаються із порушень встановленого порядку здійснення економічної (фінансової, господарської чи підприємницької) діяльності, безпосередній порядок правового забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, від злочинних посягань у сфері економічної діяльності і власності, регламентується Кримінальним процесуальним кодексом України.

У цілому правовий і організаційний порядок використання спеціальних економічних знань при проведенні судової експертизи врегульовано законодавством України про судову експертизу, яке складається із Закону України «Про судову експертизу», процесуального законодавства, інших законодавчих актів, міжнародних договорів та угод про взаємну правову допомогу і співробітництво, що регулюють правовідносини у сфері судово-експертної діяльності [2, ст. 2].

Дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів,

явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду, – це судова експертиза, – таке термінологічне поняття визначено у сучасній редакції статті 1 Закону України «Про судову експертизу» [2, ст. 1].

Термін «спеціальні знання», «спеціальні економічні знання» відсутній у системному аналізі наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників та іншій літературі практичного спрямування. Слова «спеціальні знання», «експертиза» і «експерт» в останній час стали сучасними не тільки у засобах масової інформації, але і у законодавстві. Розуміння цього терміну є невиправдано розширене [3, с. 142]. За дослідженням О.В. Нестерова запит у «Google» по пошуковому слову «експерт» видає 31 млн. записів. Це є свідченням того, що сьогодні слово «експерт» стало системним [4, с. 12].

Однак, не розкриваючи змісту спеціальних знань, ст. 69 КПК України визначено, що експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Не розкриває змісту спеціальних знань і Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу у кримінальних і цивільних справах», і слід «указати судам на неприпустимість призначення експертизи у випадках, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань, а також порушення перед експертом правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції суду (зокрема щодо вини, неосудності чи недієздатності особи тощо)» [5].

У сучасній редакції ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», судово-експертну діяльність в Україні у кримінальному провадженні здійснюють державні спеціалізовані установи, а в інших випадках – також судові експерти, інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань, зокрема експерти-економісти, які не є працівниками зазначених установ.

При тому, що зазначені зміни до Закону досить тривалий час обговорювалися Верховною Радою України на семінарах, науково-практичних конференціях з проблем судової експертизи, оприлюднювалися на сторінках юридичних видань, науковці в очікуванні цих змін не поспішають із коментарями щодо норм, які потребують вдосконалення. Оскільки економічні злочини розглядаються криміналістами як протиправні корисливі дії, що вчиняються особами з використанням легальних форм господарської діяльності чи повноважень щодо контролю за цією діяльністю, тобто, злочинним діям надається вигляд господарських правопорушень [6, с. 15], аналіз та узагальнення експертної практики, може бути досить ефективним засобом вивчення стану та потреб розвитку та впровадження у практику

наукових розробок правового регулювання використання спеціальних економічних знань.

До державних спеціалізованих установ та відомчих служб належать науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Для забезпечення законних інтересів, конституційних прав і свобод людини, їх гарантій, що визначають зміст і спрямованість діяльності держави Міністерство юстиції України здійснює функції сполучної ланки між суб'єктами судово-експертної діяльності.

Виключною прерогативою Міністерства юстиції є присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, видача свідоцтва встановленого зразка та здійснення контролю за їх діяльністю; зупинення дії або анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта; забезпечення ведення державного Реєстру атестованих судових експертів [7, ст. 7, 9; 8, пп. 53-55].

Державний Реєстр є офіційною електронною базою даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про осіб, які отримали у порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу», кваліфікацію судового експерта, і складається з відомостей про всіх атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони, Служби безпеки, Державної прикордонної служби України та судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ [9].

Залежно від спеціалізації присвоюється кваліфікація судового експерта з правом проведення певного виду експертизи [10, ст. 16].

Метою атестації судових експертів є оцінка рівня спеціальних знань [9, ст. 16] фахівців, які залучаються до проведення судової експертизи, вдосконалення знань, які постійно оновлюються, відповідно до потреб держави і суспільства [3, с. 145].

Державний Реєстр атестованих судових експертів, держателем якого є Міністерство юстиції України, станом на 1 червня 2018 року налічує 10 965 атестованих судових експертів за різними експертними спеціальностями.

Організуючи експертне забезпечення правосуддя, Міністерство юстиції України, відповідно до покладених завдань, координує діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи [8, п.п. 4, 56, 57].

При призначенні судово-економічної експертизи важливим аспектом є вибір експертної установи, в яку призначається її проведення.

Судово-економічна експертиза проводиться науково-дослідними установами судових експер-

тиз Міністерства юстиції України, експертними службами Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України та судовими експертами, які не є фахівцями державної спеціалізованої установи.

Порядок проведення судово-економічних експертиз започатковано Інструкцією Мін'юсту «Про призначення і проведення судових експертиз і досліджень», затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5, де серед основних видів експертизи, визначено бухгалтерську експертизу (п. 2.5). Суттєві зміни відбулися у нормативному врегулюванні 30 грудня 2004 року: серед основних видів експертизи визначено економічну (у тому числі бухгалтерську), яка включає дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій, дослідження документів фінансово-кредитних операцій¹ [11, пп. 1.2.6 п. 1.2 розділу 1]².

Порядок організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах судових експертиз і експертних досліджень Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, визначено Інструкцією, затвердженою Наказом МВС України 17.07.2017 № 591 [12].

У системі Служби безпеки України призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень визначено Інструкцією, затвердженою Наказом Центрального управління СБ України 29.05.2015 № 371 [13] та Положенням про експертно-кваліфікаційну комісію СБ України і атестацію судових експертів [14].

Перелік видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям однаково визначено класи економічної експертизи за видами експертних спеціальностей у Положенні про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС [15] та експертних підрозділів СБ України, [14, п. 21 Додатку № 4].

Висновки. Процесуально-правовий характер судово-економічної експертизи визначається системою норм, закріплених законодавчими актами, що регулюють порядок призначення та проведення експертизи, умови оцінки слідством і судом її результатів. Попри новелізацію, є правові норми і положення, які, не втрачаючи своєї актуальності, потребують певного вдосконалення та уточнення.

На основі системного і логічного підходів у статті обґрунтовано необхідність формування єдиного наукового підходу для реалізації задач правового регулювання організації судово-економічної експертизи.

Алгоритм правової регламентації наукового пізнання у процесі експертного дослідження економічних правопорушень забезпечуватиме гармонізацію діяльності слідчих і судових органів та судово-експертних установ України. Забезпечення нормативно-правового регулювання сприяє реалізації перспективних підходів до використання позитивних новелізацій, нових шляхів і підходів до взаємодії.

^{1,2} Наказ № 53/5 зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства юстиції № 144/5 (з0648-05) від 30.12.2004.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11.05.1994, Протоколом № 14 від 13.05.2004): ратифіковано Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Про судову експертизу: закон України, від 25.02.1994, № 4038-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
3. Федчишина В.В. Институалізація концептуальних засад використання інструментів управління в розвитку професійної компетенції судових експертів недержавних спеціалізованих установ. Науковий вісник Академії муніципального управління: зб. наук. праць. К., 2014. С. 139-148.
4. Нестеров А. В. История экспертизы и экспертика. Теория и практика судебной экспертизы. 2011. № 3. С. 12-19.
5. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах. Верховний Суд; Постанова від 30.05.1997 № 8. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>
6. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 224 с.
7. Про судову експертизу: закон України, від 25.02.1994, № 4038-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
8. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Указ Президента України від 6 квітня 2011 року №395/2011, із змінами та доповненнями. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/395/2011>.
9. Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів. Мін'юст України; Наказ від 29.03.2012 № 492/5. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12>
10. Реєстр атестованих судових експертів станом на 01.06.2018. URL: http://rase.minjust.gov.ua/page/730?cond_type=AND®ion=65.
11. Наказ №53/5 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства юстиції №144/5 (з0648-05) від 30.12.2004.
12. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 17.07.2017 № 591, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 18 серпня 2017 р. за № 1024/30892. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17/page>.
13. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України: Наказ Центрального управління Служби безпеки України 29.05.2015 № 371, зареєстрованою в МЮ України 22.06. 2015 р. за № 738/27183. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15/page>.
14. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів: Наказ Центрального управління СБ України 24.12.2014 № 855, зареєстрованим в МЮ України 16.01.2015 за № 44/26489 (зі змінами та доповненнями).
15. Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС, затверджений Наказом МВС від 08.02.2017 № 102, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 01.03.2017 за № 275/30143. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0275-17>.